

Цинтар Н. В.,

аспірант кафедри германського,
загального та порівняльного мовознавства факультету іноземних мов
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

АНАЛІЗ КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ ЕМОТИВНОСТІ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ПАРАДИГМІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціокультурних аспектів прояву, функціонування та вербальній реалізації емоцій. У мовознавстві в даний час добре закріпилися принципи антропоцентричності мови. Мовна форма розглядається як відображення структур людської свідомості, як спосіб об'єктивації етнокультурної інформації. Національно-культурна специфіка виражається на всіх без винятку рівнях мови. Лексика емоцій у різних культурах має свої типологічні характеристики: емоції соціально та культурно детерміновані.

Ключові слова: соціокультура, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, емотіологія.

Постановка проблеми. Соціокультурним аспектам емоцій тривалий час не приділяли належної уваги як в психолінгвістиці, так і в лінгвістиці зокрема. У мовознавстві в даний час добре закріпилися принципи антропоцентричності мови, мовна форма розглядається як відображення структур людської свідомості, як спосіб об'єктивації етнокультурної інформації. Типовим об'єктом лінгвокультурних розвідок останнього часу є національно-мовні картини світу. Це зумовлено тим, що різні народи мають специфічне бачення світу, а отже, по-різному відображають у своїх мовах навколишню реальність. Вважають, що національно-специфічне відображення може бути раціональним та емоційним. Як психологи, так і антропологи сходяться на думці, що емоції підпадають під вплив соціальних і культурних чинників [9, с. 385].

Емоції як компонент культури тісно пов'язані з когніцією та здатністю кожної мови до їхньої вербалізації. У даний час проблема національно-культурної специфіки вираження емоцій є предметом особливої уваги вчених і одним із пріоритетних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень [4, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національно-культурна специфіка виражається на всіх без винятку рівнях мови. Однак найбільш цікавим є вокабулярний багаж мови, який найбільш яскраво відображає унікальність культури. Вчені десятиліттями досліджують специфіку світобачення, світовідчуття та світооцінку, які відображені в лексичній семантиці різних мов.

Емоції, які реалізуються в мові, наявні у свідомості окремої лінгвокультурної спільноти. Лексика емоцій у різних культурах має свої типологічні характеристики: емоції соціально та культурно детерміновані. Дана думка започаткована В. Гумбольдтом і зараз популярна [6, с. 34]. Науковець говорив про те, що в мові відображаються почуття та думки народу, який розмовляє цією мовою. Форма кожної мови тісно пов'язана з духовними задатками народу, який нею розмовляє, і є неповторним індивідуальним утворенням. Різні мови, за В. Гумбольдтом, – це різні світобачення, оскільки мова не відображає прямо світ, а лише є «інтерпретацією» останнього людиною.

Український філолог О. Потебня, який намагався відповісти на запитання В. Гумбольдта про співвідношення мови та мислення, дійшов висновку, що першорядне значення мають такі категорії, як народ і народність. Його концепція мови базується на дослідженні її психічної природи. В О. Потебні саме народ є творцем мови, а мова є породженням «народного духу» [7, с. 112].

Чимале зацікавлення до психічної сторони мовленнєвої діяльності проявив представник казанської лінгвістичної школи І. Бодуен де Куртене. Він був одним із перших російських лінгвістів, хто намагався ввести соціальний підхід до вивчення мови та наголошував на національних особливостях функціонування мови [2, с. 274].

Є думка, що мовні структури та мовлення впливають на ментальність та поведінку людини. У межах неогумбольдтіанства активно розвивається такий підхід, коли мову розглядають як національно-специфічний феномен, через її специфіку вивчаються риси національного характеру носіїв мови.

У Сполучених Штатах Америки найпоширенішою є концепція, представлена в працях Ф. Боаса, а пізніше – Е. Сепіра, Б. Уорфа, у межах етнолінгвістики, яка дістала назву гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа. Е. Сепір вважав, що в національній мові відображено ті риси позамовної дійсності, які є значущими для носіїв цієї мови та культури [10, с. 89]. Ідеї Сепіра-Уорфа започаткували нову галузь лінгвістики – етнопсихолінгвістику.

А. Вежбицька під час дослідження проблеми значення в площині когнітивної семантики зауважила, що не тільки думки можуть бути «продумані» однією мовою, але й почуття можуть бути відчуті в межах однієї мовної свідомості, а не іншої. Дослідниця цілком поділяє ідеї Е. Сепіра та стверджує, що мова – це лише шлях до розуміння культури, а найбільш чутливим показником культури народу є лексика. Її праці порушують актуальну проблему культурної специфічності емоцій. Згідно з А. Вежбицькою, емоції культурно-специфічні, на відміну від поглядів інших науковців, які вважають, що кожна мовна особистість незалежно від культурних відмінностей переживає ті самі базові емоції, але інтенсивність і варіації базових емоцій у різних народів різна [3, с. 255].

Кожна культура має власні норми, правила та стереотипи прояву емоцій: вони заохочуються або стримуються в мовленні. Порушення правил вираження емоцій можуть мати більш-менш серйозні наслідки для людини. Культурні відмінності можуть визначати ситуації, в яких треба сміятися, і в яких треба плакати. Дослідження показують, що англійський соціум заохочує вираження в мові одних емоцій і забороняє інші.

Незалежні культурні моделі, американська зокрема, намагаються пропагувати позитивне сприйняття життя; усвідомлення себе щасливим – одна з головних цілей. Індивід підзвітний

за самоусвідомлення і від народження націлений на позитивне самоусвідомлення.

Мови різняться багатством чи бідністю емоційної лексики, її розподілом між частинами мови, засобами її вираження (аналітичними і синтетичними) тощо [5, с. 12]. Саме тому це потребує від мовців набагато більшого усвідомлення мовного вираження емоцій, у межах певної культури, вміння користуватися всіма відтінками, щоб переконливо й точно передавати власні переживання й емоційне ставлення до тих чи інших явищ.

Метою статті є аналіз культурної специфіки емотивності англійської мови на прикладах лексичних одиниць різних рівнів мови, виходячи з положень, що висувуються в межах лінгвокультурології, когнітивної семантики й емотіології.

Проблема культурної специфіки емотивності є водночас сукупним об'єктом дослідження кількох дисциплін, а саме культурології, психології, етнопсихології, лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань, пов'язаних із цією проблемою культурної специфіки емотивності, здійснено в таких *міждисциплінарних напрямках*: 1) когнітивному; 2) психолінгвістичному; 3) семасіологічному; 4) комунікативно-прагматичному; 5) лексикографічному [10, с. 23].

1. Проблема взаємозв'язку між культурною специфікою свідомості носіїв мови та її емотивністю перебуває на стику таких дисциплін когнітивного циклу, як лінгвокультурологія, когнітивна семантика та емотіологія (лінгвістика емоцій).

Лінгвокультурологія входить до комплексу дисциплін антропологічної орієнтації, зокрема й когнітології (лінгвогносеології) [4, с. 56], яка вивчає проблеми зв'язку мови та мислення. Лінгвокультурологічний та когнітивний міждисциплінарні напрями є різновидами інтерпретативного підходу до вивчення мови та культури, який дозволяє розглядати культуру через дані мови (як результат семантичного аналізу лексем вимальовується культурна картина світу) і аналізувати мову в термінах культури (концептуальна інтерпретація мовних значень).

У процесі дослідження культурної специфіки емотивності лінгвісти виділяють так культурні концепти [8, с. 237] (термінологічні аналоги «лінгвокультури»): «ключові слова», «логоепістема», концептуальна метафора, культурна конотація, її компоненти та види (етноконотація), етномовні стереотипи, культурно-специфічні прототипи, ментальність і граматична будова, специфіка вираження емоційності в мовах, що належать до різних культурних ареалів тощо.

Емотіологія [6, с. 358] – новий напрям лінгвістичних досліджень, який виник у вітчизняному мовознавстві наприкінці ХХ ст. і намагається розробити власну лінгвістичну концепцію емоцій, активно вивчає проблему національно-культурної специфіки вираження емоцій, що об'єктивно виводять її у сферу лінгвокультурології, а також когнітивної семантики («постасуто когнітивне завдання, наскільки прямо і точно мова відображає наші почуття <...>»), оскільки «емоції є складовою частиною будь-якого народу» і «обов'язково концептуалізуються та вербалізуються в мові».

Основним поняттям антропоцентричної концепції стало поняття картини світу, а культура, у свою чергу, трактується як та частина картини світу, яка відображає самосвідомість людини. Когнітивний лінгвокультурологічний та підходи до аналізу концептів не суперечать один одному, а доповнюють та взаємодіють, оскільки «концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда – це вихід на концептосферу соціуму, тобто, зрештою, на культуру, а концепт як одиниця культури – це фіксація колективного досвіду, що стає надбанням індивіда» [3, с. 137].

Наявні відмінності, які пов'язані з технікою виділення об'єкта та методикою його опису. На відміну від лінгвокогнітивістів, лінгвокультурологи акцентують основну увагу на розкритті ціннісної й образної сторін концепту [8, с. 315]. На думку М. Полюжина, «кожен вербалізований концепт має власну семантичну структуру, що характеризується етнокультурною зумовленістю, оскільки в ній виражені всі конотативні, модальні, емоційні, експресивні, прагматичні й інші оцінки» [3, с. 215]. Для лінгвокультуролога концепт має здатність реалізуватися за допомогою великого ряду одиниць мови та мовлення, для когнітивіста концепт відповідає одній мовній одиниці, для лінгвокультурологів концептами є обмежена кількість культурно значущих одиниць.

Дослідження в даному напрямі привели до появи нової галузі лінгвістичного аналізу – концептології емоцій. Сьогодні гостро постає питання концептуального вираження емоцій у різних лінгвокультурах, їх вербалізації та відображення в мовній картині світу [9, с. 397].

Цікавими, окрім культурно-специфічних концептів емоцій, є також невідповідності вербальної репрезентації універсальних концептів у різних національних культурах. А. Вежбицька проводить паралель між емоційними концептами різних мов і зазначає, що спосіб інтерпретації людьми власних емоцій залежить певною мірою від лексичної мережі координат, яку дає їм рідна мова [3, с. 207]. А. Вежбицька та її колеги провели серію дослідів, щоб відповісти на запитання, чи всі мови мають спільний мінімум основних концепцій. Результати досліджень доводять, що всі мови таки мають спільне ядро і в лексиці, і в граматиці, і що це спільне ядро може бути використане як основа для неспріної та неетноцентричної мови для опису мов і для вивчення людського пізнання й емоцій. Дані міжлінгвістичних досліджень дозволили створити *алфавіт людських думок*, які розподілені на шістьдесят концептуальних локів.

На думку Ю. Апресяна, жоден універсальний аспект емоцій не можна дослідити належним чином, не беручи до уваги відповідну метамову. Наприклад, всі спроби дослідити людські емоції в межах звичайної англійської мови будуть викривлені, тому що кожна мова має свою «наївну картину світу» [1, с. 457].

Більшість слів у будь-якій мові є специфічними для однієї мови чи групи мов, і не є універсальними. Наприклад, ні англійська, ні іспанська, ні малайська мови не мають слова, яке б точно відповідало за значенням німецькому *Angst*. Дані свідчать, що всі мови мають слова зі значенням, що відповідає англійським словам *good* і *bad*, *know* і *want*. Даний факт свідчить про те, що концепти *good* і *bad* (*know* і *want*) є універсальними і можуть бути використані як елементи культурно незалежної семантичної метамови. Оскільки слова в мові часто полісемантичні, то нам необхідно визначати значення в контексті певних канонічних речень [3, с. 73].

Неможливо недооцінити пізнавальну функцію метафори під час лінгвокультурного аналізу емосем. Апарат аналізу концептуальної метафори, запропонований Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, дає можливість отримати результати, необхідні для вирішення проблем взаємодії мови та культури. Представники метафоричного підходу підкреслюють, що мовні засоби вербалізації емоцій здебільшого метафоричні і можуть вивчатися шляхом дослідження цих метафор. Наприклад, «гнів» концептуалізується як гаряча рідина в посуді, що закріплено в американському варіанті англійської мови відповідними метафоричними виразами [8, с. 179].

Відомо, що концепт маніфестується через семи в лексичному значенні слова. У фокусі дослідницької уваги лінгвокультурології перебуває культурна конотація як спосіб вербалізації культурного концепту. Культурну конотацію розуміють як «ланку, що пов'язує значення мовних одиниць звичайної мови з культурною семантикою знаків «мови» культури» [3, с. 228].

Багато досліджень присвячено культурно-національному значенню фразеологізмів [8, с. 387]. В. Телія вважає, що культурна конотація розглядається як базове для лінгвокультурології поняття, яке є прагматично зорієнтованим компонентом плану змісту, і доповнює денотативне і граматичне значення на основі свідчень, співвідношень із прагматичними чинниками різного типу: а) асоціативно-фоновими знаннями мовців про реалію або ситуацію; б) раціонально-оцінним або емотивно-оцінним ставленням мовця до позначуваного. На її думку, культурна конотація найбільш безпосередньо впливає на оцінку й емотивність [3, с. 115].

О. Бикова виділяє й обґрунтовує особливий тип культурної конотації – етноконотацію, що проявляється в семантиці вторинних номінацій, репрезентуючи культурні концепти; виявляє в багатогранній структурі етноконотації етнотематив як найбільш динамічний субкомпонент, що імплікує ознаки ставлення мовця до денотату культури. Прийнято вважати, що вивчення культурної специфіки емотивності, місце етнотематива в структурі культурної конотації відкриває перспективу дослідження емотивного потенціалу мовних одиниць із позиції когнітивної лінгвістики [8, с. 47].

Основне завдання лінгвокультурології – виявлення «повсякденної» культурно-мовної компетенції суб'єктів лінгвокультурної спільноти на основі опису культурних конотацій, що співвідносяться зі змістом мовних знаків різного типу і відтворюються разом із ними в процесах вживання мови, тим самим несуть відомості про сукупну ідентичність культурно-мовної свідомості як частини загальнокультурного менталітету соціуму [5, с. 118].

І. Голубовська дає широке трактування категорії емотивності як особливої когнітивної структури мовної свідомості етнічної особистості, головною функцією якої є емоційне національно зумовлене оцінювання дійсності [4, с. 6].

Звернення лінгвістів до когнітивної лінгвістики в дослідженні емотивності сприяє розкриттю потенційних можливостей мови та вирішенню актуальних теоретичних і практичних проблем, зокрема й культурної специфіки вираження емоцій.

2. Психолінгвістичне дослідження емотивно-експресивної лексики передбачає вивчення функціонування мовних одиниць у мовленні людини, яка переживає той чи інший емоційний стан. Психолінгвістичний експеримент дозволяє простежувати процеси активізації й актуалізації мовленнєвої пам'яті, культурно-етнічних, ментальних та інших фонових знань мовців, виявляти безпосередню реакцію комунікантів на слова-стимули [8, с. 184].

Асоціативний експеримент є одним з основних методів (етно)психолінгвістичних досліджень. У деяких одиницях культурно значуща інформація, зокрема й емотивна, залишається імпліцитною. Вона наявна на рівні підсвідомості і може бути вилучена тільки шляхом асоціативного експерименту [3, с. 172].

В. Маслова пропонує в лінгвокультурологічних дослідженнях застосовувати психосоціокультурологічний експеримент, проведення якого дозволило підтвердити правомірність виді-

лення культурно-національної конотації. Як свідчить експеримент, конотації впливають на прагматичний потенціал вихідного слова-стимулу, тому добре усвідомлюються носіями мови [8, с. 404].

3. Семасіологічний напрям, у межах якого емотивність трактується як мовна категорія, пов'язана з дослідженням культурної специфіки емотивної семантики («емоційно-соціологізованого ставлення людини до навколишнього світу за допомогою мови») мовних одиниць. Співвідношення емотивного та культурного компонентів значення в семантичній структурі слова розглядається як роль культурного у формуванні емотивного значення слова [6, с. 84].

Семасіологічний напрям у дослідженні емотивності також досліджує виділення емотивного лексичного та фразеологічного фондів конкретних мов, мовних засобів вираження емоцій у різних культурах, зокрема вивченням культурно-специфічних засобів гумору. На матеріалі англійської мови досліджуються культурно-специфічні лексичні засоби вираження гумору в американському та британському варіантах у мові та тексті. Національно-культурна специфіка мовного вираження гумору («гуморологія») вважається одним з аспектів вивчення емотивності, який у перспективі готовий оформитися в автономний напрям досліджень. Також проводиться зіставний аналіз лінгвістичних засобів за типом емоцій (позитивних, негативних) щодо їх характерності для емотивного мовлення представників різних культур, зокрема британської й американської [3, с. 263].

4. У комунікативно-прагматичному аспекті лінгвісти розглядають національно-культурні особливості емотивного дискурсу. В. Шаховський зазначає: «Проблема емотивного тексту актуальна у зв'язку із проблемами мови, культури й емотивного мислення, свідомості, а також когнітології». Важливим у дослідженні культурної специфіки емотивності є вивчення різних типів емотивного тексту, що поширені в культурній реальності суспільства, а також феноменів, що відображають і визначають особливості емотивного спілкування в межах тієї чи іншої культури [8, с. 301].

Як прояви культурної специфіки емотивності в тексті досліджуються емотивні лакуни, тобто відсутність відповідної лексики в мові іншої культури. Метод установлення емотивних лакун передбачає виявлення емотивно маркованих національно-специфічних явищ мови і культури в художніх текстах, що передають емотивну інформацію мовою оригіналу, і зіставлення їх із відповідниками в перекладених текстах, а також визначення їхньої комунікативної функції [6, с. 54].

Не менш важливе дослідження правил вибору мовних засобів у межах певної лінгвокультурної спільноти для вираження емоцій мовця, тобто «здатність мовця оперувати національно-культурними символами та стереотипами як еталонами «хороших» чи поганих властивостей <...> і як уявленнями, що викликають позитивні чи негативні емоційні реакції», а також динаміки емотивних смислів залежно від культурної ситуації в суспільстві [7, с. 75].

5. Більшість дослідників проблеми вивчення культурної специфіки емотивності, які працюють у лексикографічному напрямі, акцентують свою увагу на об'єднанні мовного й екстралінгвального значення, що дуже важливе для глибшого розуміння іншомовних значень. З. Балакіна та С. Воркачов розглядають емотивні концепти в різних культурах (іспанській, російській, англійській) та їх лексикографічне відображення [8, с. 43].

Висновки. Мовну картину світу можна відтворити лише за наявності ґрунтовних словників асоціативних норм, створених за якомога ширшого охоплення мовців психолінгвістичним експериментом. У результаті нашого дослідження ми бачимо, що в англomовній культурі емоції є водночас глибоко особистим та соціальним феноменом. Культурний сценарій неперебільшення вимагає стриманості у вираженні емоцій, яка в жодному разі не повинна порушувати норми лінгвістичного вираження.

Перспективи дослідження вбачаються в подальшому аналізі національно-специфічних параметрів мовного вираження емоцій в англійській мові, з урахуванням гендерної приналежності мовців, а також у дослідженні мовного вираження емоцій людини в спонтанних чи підготовлених мовленнєвих ситуаціях.

Література:

1. Апресян В. Избранные труды. Интегральное описание языка и системная лексикография. Москва, 1995. С. 453–465.
2. Бодуен де Куртене И. Некоторые замечания о языковедении и языке. История языкознания XIX – XX вв. в очерках и извлечениях / В. Звегинцев. Ч. I. Москва, 1964. С. 263–284.
3. Вежицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. Москва, 2001. 272 с.
4. Голубовська І. Всесвіт крізь «мовне дзеркало»: універсальне та ідеоетнічне. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Київ, 2006. Вип. 1. С. 3–7.
5. Голубовська І. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ, 2004. 284 с.
6. Гумбольдт Ф. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избр. труды по языкознанию. Москва, 1984. С. 34–290.
7. Потебня А. Из лекций по теории словесности: Басня. Пословица. Поговорка. Харьков, 1994. 162 с.
8. Шаховский В. Лингвистическая теория эмоций: монография. Москва, 2008. 416 с.
9. Averill J. Emotions in relation to systems of behaviour. Psychological and biological approaches to emotions / N. Stein, B. Leventhal, T. Trabasso. Hillsdale, 1990. P. 385–404.
10. Sapir E. Language. An Introduction to the Study of Speech. New York, 1949. 242 p.

Цинтарь Н. В. Анализ культурной специфики эмоциональности в междисциплинарной парадигме

Аннотация. Статья посвящена исследованию социокультурных аспектов проявления, функционирования и вербальной реализации эмоций. В языковедении сегодня укрепились принципы антропоцентричности языка. Языковая форма рассматривается как отражение структур человеческого сознания, как объективация этнокультурной информации. Выражение национально-культурной специфики происходит на всех без исключения уровнях языка. Лексика эмоций в разных культурах имеет свои типологические характеристики: эмоции социально и культурно детерминированы.

Ключевые слова: социокультура, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультуро́логія, емотіоло́гія.

Tsyntar N. Analysis of the cultural specifics of emotivity in the cross-disciplinary paradigm

Summary. The article is devoted to the investigation of the socio-cultural aspects of manifestation, functioning and verbal realization of emotions. Nowadays the anthropocentric principles have been consolidated in the area of linguistics. The verbal form is being regarded as the reflection of the structures of the human consciousness, and as the means of the objectification of the ethno-cultural information. The expression of the national cultural peculiarity takes place on all language levels. Lexis of emotions has its own typological characteristics in different cultures: emotions are socially and culturally determined.

Key words: socio-culture, psycholinguistics, ethnolinguistics, linguistic culture, emotional linguistics.